

B O E K E N

Schets van de
nationale elite

Ido de Haan bespreekt:
J.C.H. Blom, *Burgerlijk en Beheerst.*
Over Nederland in de twintigste eeuw.
Amsterdam: Uitgeverij Balans, 1996

Tegelijk met zijn aantreden als directeur van het *Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (RIOD) publiceerde de Amsterdamse hoogleraar in de Nederlandse geschiedenis Hans Blom een bundeling van enkele van de opstellen die hij de afgelopen jaren schreef. Minder dan in een eerdere bundeling van zijn werk, *Crisis, Bezetting en Herstel* (1989), heeft deze verzameling artikelen een overkoepelend thema. Het feit dat alle bijdragen op verzoek zijn geschreven en voor een deel zijn afgestemd op de vraag die Blom kreeg voorgelegd, draagt evenmin bij aan de coherentie van deze bundel. Toch vormen de artikelen in *Burgerlijk en Beheerst* een grotere eenheid dan de opzet ervan lijkt toe te laten, en werpen zij tezamen een nieuw licht op de Nederlandse samenleving in de twintigste eeuw.

Die eenheid zit om te beginnen in Bloms toon, die behalve beheerst ook verzoenend is, en voorbij alle gekrakeel en geruzie in het Nederlandse sociale en politieke leven, uitdrukking probeert te geven aan hetgeen de partijen verbindt. Conflicten zijn in Bloms optiek veelal 'minder gelukkig', als zij al niet op een misverstand berusten, en in ieder geval nooit te begrijpen als een eenvoudige tegenstelling tussen twee kampen. Zo schetst Blom in

het lange openingsartikel, over de geschiedenis van de VPRO, hoe in het ogenschijnlijk simpele conflict tussen 'progressieve programmamakers' en een 'autoritaire directie' op zijn minst vier stromingen een rol speelden. Zij droegen bij aan het conflict dat in 1968 leidde tot een breuk, waarna de protestantse vrijzinnigheid plaats maakte voor een libertaire. Het is dan weer kenmerkend voor Blom dat hij het karakter van die breuk relateert. Net zoals bij andere gebeurtenissen in 'de jaren zestig', waarbij volgens Blom 'flink moet worden afgedongen op het beeld van de grote ommekeer' (p. 240), was het ontstaan van de nieuwe VPRO een breuk, die 'na onbewuste voorbereiding of liever na onbewust scheppen van voorwaarden in de jaren vijftig, zich eerst geleidelijk en daarna sneller voltrok in de jaren zestig'. (p. 80)

Niet alleen in zijn stijl is Blom geneigd de eenheid boven de verdeeldheid te benadrukken. Dat geldt ook voor de groepen die hij behandelt. Opnieuw biedt de geschiedenis van de VPRO de sleutel; het gaat hier om een onderdeel van het verzuilde omroepbestel, waarvan de leiding en de leden altijd een voorkeur hebben gehad voor een nationale omroep. Toen dat onbereikbaar bleek en de zendtijd op verzuilde basis verdeeld werd, kozen de vrijzinnig protestantse radiomakers ervoor een bijzondere omroep te worden, met als taak om de gehele samenleving te doorsemen met het 'vrije geluid' en zo bij te dragen aan rede en beschaving. Zoals Blom in een (samen met C.J. Misset geschreven)

INHOUD

De Nederlandse elite
Ondoorzichtig Brussel
De Tobin-tax

B O E K E N

tweede opstel uiteenzet, sloot deze taakstelling nauw aan bij het zelfbeeld van de vrijzinnig protestanten. Tegenover het als 'buitenlands' beschouwde calvinisme, zagen zij zich als erfgenamen van de Erasmiaanse vereniging van christendom en humanisme. In die hoedanigheid plaatsten zij zich niet alleen in de rekkelijke traditie van het Nederlandse regentendom, maar presenteerden zij zich ook als de ware vertegenwoordigers van de Nederlandse natie.

Blom werpt zo licht op die leden van de Nederlandse elite, die zich bewust onttrokken aan de verdeeldheid van de verzuiling en vervuld waren van een waarlijk nationale geest, zo niet roeping. In andere opstellen wordt dit beeld van deze nationale elite verder ingevuld. Zo wordt uit een opstel over de gijzelaars in Sint-Michiëlgestel en Haaren duidelijk, hoe naast een permanente vrees, die met de executie van vijf gijzelaars bewaarheid werd, er onder de gijzelaars een geest van saamhorigheid ontstond waarin dienstbaarheid aan de samenleving verbonden was met het idee een intellectuele en wellicht ook politieke voorhoede te vormen.

Uit andere opstellen blijkt dat dit besef een elite te zijn kon leiden tot een grote afstandelijkheid ten opzichte van de bevolking, en zelfs tot de arrogantie van de macht die alleen nog om zichzelf wordt uitgeoefend. Zo schetst Blom hoe na de bevrijding het spontane oprichten van monumenten wordt verboden en de herdenking van bezetting en ver-

volging door een coalitie van kunstenaarsbonden en overheidsinstellingen werd gereguleerd. Er ontstond hierdoor een tamelijk hoogdravende nationale herdenkingsretoriek, die bol stond van de 'hoge opdrachten' en 'zware beproevingen' die de 'nationale' elite zich gewoon was te stellen, maar weinig aansloot bij de oorlogservaring van andere Nederlanders. Het gevolg was dat de inzameling voor het nationale monument op de Dam mislukte, en dat Joden en andere slachtoffers van vervolging zich buitengesloten voelden, omdat zij zich niet herkenden in de voorstelling van het Duitse bewind als vooral een geestelijke beproeving, waaruit de natie versterkt naar voren was gekomen.

De Nederlandse krijgsmacht

Een vergelijkbare afstand tussen elite en bevolking schetst Blom als het gaat om de rol van een ander nationaal instituut, de krijgsmacht. Hij laat in dat verband zien hoe de Nederlandse defensietop in staat was in de jaren vijftig een substantieel hoger budget op te eisen dan in omliggende landen, door een overdreven voorstelling te geven van de verplichtingen die Nederland met de NAVO zou zijn aangegaan. Weliswaar speelde de angst voor het communisme ook een belangrijke rol bij de hoge defensie-uitgaven in deze periode, maar Blom laat zien dat opiniepeilingen uit deze periode uitwijzen hoe weinig de Nederlandse burgers zich om de toestand van de Nederlandse defensie bekommerden. Hoewel de meeste

Nederlanders het leger en de dienstplicht op zijn best als noodzakelijk kwaad beschouwden, nam de legerleiding in 1954 toch 22,5 procent van de rijksuitgaven voor haar rekening.

Hoe ten slotte afstand kan omslaan in de arrogantie van de macht, blijkt uit Bloms beschrijving van de Rekenkamer in oorlogstijd. De leiding daar was voor 1940 in handen van sterk autoritair georiënteerde 'mannen van de daad'. De leden van de Rekenkamer bleken ook onder Duitse bezetting slechts oog te hebben voor orde en gezag: 'Geschraagd door de overtuiging voor de samenleving belangrijk werk te doen, paste deze instelling zich nagenoeg probleemloos aan de nieuwe omstandigheden aan', concludeert Blom. (p. 130)

Tot zover lijkt Blom het beeld te schetsen van een zelfbewuste nationale elite, die vaak met voorbijgaan aan de opvattingen in de overige lagen van de samenleving, op regenteske wijze leiding gaf aan die samenleving. Nieuw ten opzichte van de oudere historiografie is dat Blom laat zien dat deze elite niet zozeer het topperleg vormde van de verzuilde samenleving, maar in zekere zin zonder achterban was. Zij presenteerde zich als vertegenwoordigers van een tamelijk abstract opgevatte natie, en achtte zich bij uitstek geschikt om uitdrukking te geven aan het Nederlands geestesmerk. Die houding vindt Blom ten slotte ook terug bij zijn voorganger, L. de Jong, die zich niet alleen voor een historiografische taak gesteld zag, maar zich zonder schroom ook

B O E K E N

opwierp als volksoepvoeder, ge-
roepen om in de vorm van een
nationaal geschiedbeeld een dui-
delijke morele leidraad te bieden.

Dit beeld van een waarlijk
nationale elite roept onmiddellijk
de vraag op hoe deze in concreto
leiding kon geven, als dat niet
ging via de kanalen van de verzuil-
de samenleving. Het antwoord
daarop zit verscholen in de notie
van 'burgerlijkheid'. In het laat-
ste opstel, over de veranderende
opvattingen over de vrouw, geeft
Blom in kort bestek weer wat die
Nederlandse 'burgerlijkheid'
omvat. Behalve om het harmoni-
euze gezinsleven, met de man als
kostwinner en de vrouw als huis-
moeder, draaide het daarbij om
'gevoel voor orde en gezag,
standsbesef, nationaal sentiment,
arbeidszin, spaarzaamheid, en
een hele reeks morele en fat-
soensregels met (zelf)beheersing
bij voorkeur als gemeenschappe-
lijke noemer'. Deze burgerlijke

en in sommige opzichten zelfs
bekrompen moraal werd volgens
Blom niet alleen door confessio-
nelen aangehangen, maar gedeeld
door alle leden van de verzuilde
samenleving. Sterker nog, 'de
verzuiling [kon] in haar concrete
gestalte in Nederland (vier bevol-
kingsgroepen die samen die ene
Nederlandse natie vormen) voor-
al zo'n succes hebben, omdat
deze vier bevolkingsgroepen juist
in dat burgerlijke cultuurpatroon
zo'n sterke gemeenschappelijke
grondslag hadden'. (p. 229)

Samengevoegd met Bloms
eerdere overwegingen, impli-
ceert zijn werk dat het breed
gedeelde burgerlijke karakter van
de Nederlandse natie het noodza-
kelijke complement was van de
heerschappij van de nationale
elite zonder eigen achterban. Dat
levert ten slotte een andere
optiek op de jaren zestig op: niet
de ontzuiling per se is daarvan
wellicht het meest doorslagge-

vende kenmerk, zeker als men
bedenkt hoeveel daarvan tot in
onze dagen voortbestaat. Veel
belangrijker zou wel eens kunnen
zijn dat deze nationaal-burgerlij-
ke consensus in het ongerede is
geraakt. Bloms nieuwe positie bij
het RIOD is daarvan een aardige
illustratie. Waar De Jong zich
nog opstelde als volksoepvoeder,
daar moet Blom constateren dat
het huidige historiografische
werk een morele functie ont-
beert. Blom schildert de nationa-
le geschiedenis in grijstinten, eer-
der dan in zwart en wit, en maakt
van de redelijke gematigdheid de
historiografische deugd bij uit-
stek. Maar is dat niet voor een
deel ook de mentaliteit van de
nationale elite?

IDO DE HAAN

*is politicoloog en filosoof en aange-
steld als onderzoeker in het SHW-
project De Natiestaat.*

